

گامهای اولیه در چاپ

کتابهای عربی

نوشته کامیل ابوصوان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مستطال جامع علوم انسانی

در یک کتاب چاپی سنه ۱۴۸۶ میلادی است که برای نخستین بار به حروف عربی برمی‌خوریم.

کتاب مورد بحث که توسط راهبی از فرقه دومینیکیان به نام مارتین روت در کارگاه اِرهارد روی‌ویش در شهر ماینتس چاپ شده سفرنامه معروفی است با عنوان سفر به ماوراء بحار و زیارت مقبره مطهر شهر مقدس بیت المقدس که به زبان لاتینی به دست برنهارد فون برابدن باخ تصنیف و تحریر شده است. در این اثر مبتکرانه توصیف صحنه‌های زندگی شهری به شکل بی‌سابقه‌ای با روایت سفر درهم آمیخته است. تصور می‌رود که اِرهارد روی‌ویش تصاویر کتاب را ترسیم و حکاکی کرده باشد. از جمله تصویر اولین نمونه تمامی حروف الفبای عربی به همراهی آوانویسی لاتین آنها و نقشه شهر بیت المقدس و صحنه دلپذیری از یک تاکستان که در آن چند لبنانی دیده می‌شوند که «سوری» نامیده شده‌اند و دستارهای باشکوهی بر سر دارند.

اما این تصویر فقط الفبای عربی را نشان می‌دهد و بس. چند سال بعد پس از تسخیر مجدد شهر غرناطه (گرانادا) بود که نیاز به متون چاپی عربی در اروپا احساس شد. در سال ۱۴۹۲، واپسین پادشاهی مسلمان آندلس در برابر حمله سلاطین کاتولیک مذهب اسپانیا، فردیناند و ایزابلا که با ازدواج خود دو حکومت مقتدر آراگون و کاستیل را متحد ساخته بودند، سقوط کرد. فرمانروایان اسپانیا که علاقمند بودند اهالی آندلس را هرچه زودتر به دامان مسیحیت بازگردانند فرمان دادند مبلغان مسیحی دست به کار گسترانیدن

بالا، تعدادی سئبه با نقش حروف عربی از اوایل قرن هفدهم که توسط صنعتگران لبنانی مقیم مدرسه مارونی شهر رم برای تهیه حروف چاپی تراشیده شده‌اند. اینها را سفیر کبیر فرانسه در رم، فرانسوا ساواری دو بسرو که قصد برپا ساختن یک «مطبعة السنة نرقی» را داشت بسا خود به فرانسه آورد و امروز در محل «چاپخانه ملی» در پاریس نگاهداری می‌شوند.

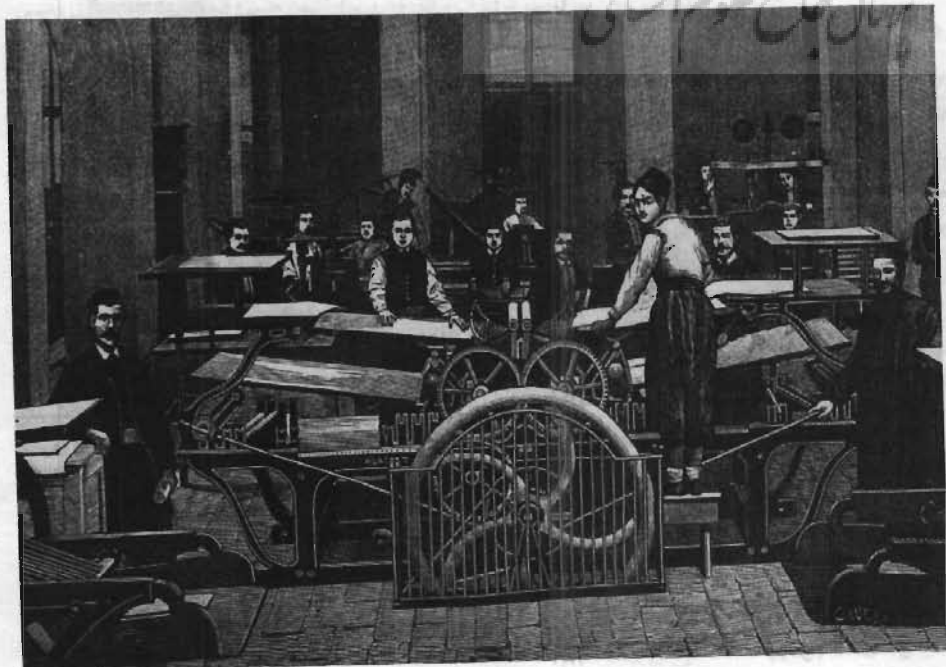
کامیل ابوصوان (CAMILLE ABOUSSOUAN) نویسنده و دیپلمات لبنانی، سابقاً نماینده دائمی کشورش در سازمان یونسکو و نایب رئیس هیئت اجرایی آن بود. وی که مؤلف آثار متعددی در باره تاریخ لبنان و خاور نزدیک است به کتاب عشق می‌ورزد و در شناخت نسخه‌های قرون ۱۶ تا ۱۸ تخصص دارد. متن حاضر روایت کوتاه شده‌ای است از مقاله‌ای که در کتاب کتاب در لبنان تا آغاز قرن بیستم به چاپ رسید، اثری که زیر نظر آقای ابوصوان انتشار یافت تا نمایشگاهی را که در سال ۱۹۸۲ در مقر سازمان یونسکو در پاریس درباره تاریخچه طبع و نشر کتاب در لبنان برپا شده بود همراهی کند.

راست، صفحه عنوان کتاب مزامیر چندزبانه به زبانهای لاتین، عبری، یونانی، عربی و کلدانی (نوعی سریانی) که در سال ۱۵۱۶ توسط اگوستینو جوستینیانی، محقق زبانهای شرقی اهل جنوا به چاپ رسیده است. پایین، این «الف» بر نقش و نگار که در کتاب مزامیر به چاپ رسیده یکی از اولین حروف زینتی در تاریخ چاپ عربی است.

الفبای عربی در کتاب «روش آموزش مقدمات زبان عربی» (۱۵۰۵)، یک متن درسی تألیف شده توسط پیرو و الکالا محقق اسپانیایی. تلفظ هر حرف عربی به خط لاتینی که با قلم گوتیک چاپ شده نشان داده شده است.

چاپخانه دانشگاه سن ژوزف از هنگام برپایی آن در قرن نوزدهم همیشه بزرگترین چاپخانه بیروت بوده است. پایین، منظره چاپخانه در یک حکاکی قدیمی.

مدالی که ضرابخانه پاریس به یادگار نمایشگاه تاریخچه طبع و نشر کتاب در لبنان، برگزار شده در ۱۹۸۲ در مقر یونسکو در پاریس، ضرب کرده است. روی مدال دیس قرظیا در لبنان را نشان می دهد که اولین چاپخانه جهان عرب در سال ۱۶۱۰ در آنجا برپا گردید.

Sim.	Bim.	Ze.	Ze.	Ze.	Be.	Ziif
ا	ب	ت	ث	ج	د	ذ
Ra.	sil.	Dil.	Pa.	Pa.	Da.	Da.
ر	س	ش	ط	ظ	ز	ز
Quif.	Quif.	Da.	Da.	La.	La.	Ze.
ق	ک	گ	خ	ح	ح	ح
Hun.	ADim.	ADim.	ADim.	Lim.	Lim.	Quif.
ه	و	ز	ح	ج	ب	ا
Ze.	Ze.	Dad.	Dad.	gad.	gad.	Hun.
ح	ج	ب	ا	ا	ا	ا
La.	Fe.	Fe.	Bäg.	Bäg.	Bäg.	Ze.
ل	ف	ف	ب	ب	ب	ب
De.	De.	Xin.	Xin.	gin.	gin.	La.
د	د	خ	خ	گ	گ	ل
ye.	Lemälf.	Lemälf.	Lemälf.	Buëu.	De.	De.
ی	ل	ل	ل	و	و	و
					ye.	ye.

Estos son los caracteres y nombres de las letras aravigas, las quales todas se pueden suplicar con las letras latinas o castellanas. Si manca que para la comun algarrugia no es necesidad de las saber ni conocer

c. iij

مسیحی شده گفتگو کنند. گهگاه مؤلف تفاوت بعضی از اشکال زبان محاوره و زبان مکتوب را نشان می‌دهد.

همچون کتاب برآیدن باخ، الفبای عربی در این کتاب به همراهی تلفظ هر حرف به حروف لاتینی آورده شده، ولی شکل حروف از شیوه خطاطی مغربی اقتباس شده است و همین امر در کتاب نفیس مزامیر آگوستینو جوستینیانی با عنوان Psalterium Hebraeum Graecum, Arabicum et Chaldaicum که اولین کتاب چندزبانه سروده‌های مسیحی محسوب می‌شود و در سال ۱۵۱۶ در بندر جنوا (که در آن زمان یکی از مراکز مهم چاپ و ساخت کاغذ در ایتالیا بود) در پنج زبان عبری، یونانی، عربی، کلدانی (سریانی) و لاتین به چاپ رسیده عیناً مشاهده می‌شود.

آگوستینو جوستینیانی (۱۴۷۹ تا ۱۵۳۶) به شاخه جنوایی خاندان جوستینیانی تعلق داشت که از خانواده‌های سرشناس شمال ایتالیا به‌شمار می‌روند. از فرقه دومینیکیان بود و به آسقفی شهر نیبو در جزیره کورسیکا منصوب شد؛ به مطالعه زبانهای شرقی علاقه جدی داشت و با هومانیه‌های بزرگی چون پیکودلا میراندلا، اراسموس و سر تانمس مور دوست بود.

جوستینیانی مؤلف طرح بسیار تهورآمیزی بود برای طبع و نشر یک چاپ چندزبانه کتاب مقدس به عبری، یونانی، عربی، سریانی و لاتین که در آن همه متون شناخته شده تورات و اناجیل در کنار هم چاپ شوند، باهم قابل مقایسه باشند و کتاب در عین حال وسیله‌ای باشد برای آموزش این چند زبان. جوستینیانی کار را با چاپ کتاب مزامیر آغاز کرد و چون نتیجه کار از نظر تجارتنی موفقیت‌آمیز نبود اصل طرح در همینجا رها شد. ولی در همین حد هم چاپ کتاب را باید یک کار بزرگ بدانیم.

تدارک این اثر استادانه، چنانچه خود جوستینیانی در لوحه اهداییه کتاب به باب لئوی دهم (که پیشگفتاری بر کتاب نوشته است) توضیح می‌دهد کاری سنگین و شاق بوده است. وی می‌نویسد: «کار ما بسی به درازا کشید...» در آن زمان هنوز مجموعه کاملی از حروف چاپی عربی ریخته نشده بود. الفبای عربی در کتابهای برآیدن باخ و پدروآلکالا به کمک حکاکی روی چوب چاپ شده بود؛ از انواع حروف چاپی برای زبان عبری نیز تنها تعداد کمی وجود داشت. از آن گذشته به خدمت مصححانی نیاز بود که دست کم سه زبان غیر اروپایی را بدانند.

چنین به نظر می‌رسد که جوستینیانی متون لازم را از سال ۱۵۰۶ سفارش داده و استنساخ کرده بود. و نیز بسیار محتمل است که طراحی و ریخته‌گری حروف را در زمانی بسیار مقدم بر تاریخ انتشار کتاب مزامیر انجام داده باشند. که به این ترتیب تاریخ تهیه و چاپ اولین متن عربی با حروف متحرک باز هم عقب‌تر می‌رود.

متن عربی در یک ستون ۴۱ سطری که به طور متوسط در هر صفحه حاوی ۱۶۰ کلمه است در تمامی ۲۴۶ صفحه کتاب به چاپ رسیده است. دو نمونه از حروف آغازین که در متن عربی کتاب به چاپ رسیده‌اند بسیار زیبا هستند: یک «الف» بر نقش و نگار قرار گرفته در یک قاب، و یک «ط» که به شیوه مشابهی تزئین شده است. این دو نمونه یقیناً نخستین حروف زینتی در تاریخ چاپ عربی محسوب می‌شوند.

در سال ۱۵۲۹ استاد ژوفروآتوری طراح حروف، حکاک و مؤلف فرانسوی اهل بورژ رساله نفیس خود را در باب طراحی حروف چاپی با عنوان Champfleury (نگاه کنید به تصویر صفحه ۱۱) منتشر ساخت که در آن استفاده از حروف گوتیک را مورد انتقاد قرار داد و نمونه‌ای از الفبای عربی به همراهی راهنمای تلفظ حروف آن را در همان رساله درج کرد. در این میان ترجمه آلمانی، لاتینی و اسپانیایی روایت برآیدن باخ و نیز ترجمه فرانسوی نیکولا لوتوان از آن همگی الفبای عربی مندرج در سفرنامه چاپ ۱۴۸۶ را نقل کردند. همین لوحه در کتاب سیاستین مامرو با عنوان سفرهای گودفرودو دو بوییوین شریف که پادشاه بیت المقدس بود به ماورای بحار و نیز سفرهای پادشاه خیر سن لویس و نیز مسافرت‌های چند شاهزاده پرهیزکار که در اواخر قرن پانزدهم به چاپ رسید درج شده است.

در سال ۱۵۳۸ گیوم بوستیل هومانیهست فرانسوی که به همراهی هیئت سفارت اعزام شده از طرف فرانسوی اول به استانبول رفته بود و خودش را «جهان وطن» و یا به گفته امروزها «شهروند جهان» می‌خواند کتاب «صرف و نحو عربی» را در پاریس منتشر ساخت که اولین اثر چاپ شده نوع خود محسوب می‌شود.

کلام عیسی در منطقه شوند. اما به زودی معلوم شد که بدون استفاده از زبان عربی دستیابی به هدف میسر نیست. آسقف اعظم فرنادو د تالورا که به ریاست این حوزه آسقفی جدید منصوب شده بود در سال ۱۵۰۵ دستور داد که دو متن درسی عربی برای استفاده مبلغانی که این زبان را نمی‌دانند به چاپ برسد. عنوان کتاب اول چنین بود: Arte para ligeramente Saber la lengua araviga («روش آموزش مقدمات زبان عربی»). و عنوان دومین کتاب: Vocabulista aravigo en letra castellana («واژه‌نامه عربی به خط کاستیلی»). مؤلف هر دو کتاب پدرود آلکالا، دانشمندی از اهالی شهر معروف دانشگاهی آلکالا د هنارس در نزدیکی مادرید، متون عربی را به خط لاتینی نقل کرده بود. حروف چاپی مورد استفاده از نوع یا قلم گوتیک بود.

۲۱ صفحه نخست کتاب به صرف و نحو عربی اختصاص یافته؛ ۲۷ صفحه بعدی مشتمل است بر ادعیه کاتولیکی به زبان عربی، دستورالعمل شنیدن اعتراف مؤمنان به زبانهای اسپانیایی و عربی، بخش ثابت آیین عشاء ربانی عام و دستورالعمل برگزاری مراسم عشاء ربانی خاص، همه به عربی. در آغاز واژه‌نامه، یک مقدمه کوتاه سه صفحه‌ای است که در آن مؤلف شیوه حرف‌نگاری لغت‌های عربی به حروف لاتینی را توضیح می‌دهد. خود واژه‌نامه به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده است ولی زیر هر حرف سه مقوله مجزا برای فعل، اسم و سرانجام قید و حروف ربط و اضافه در نظر گرفته شده است. افعال به سه حالت مضارع، ماضی، و امری و اسامی به دو شکل مفرد و جمع داده شده‌اند.

این اثر که در تاریخ زبان‌شناسی و طراحی حروف چاپی اثر نادری محسوب می‌شود، نخستین و شاید عملی‌ترین کوشش برای نقل واژه‌های عربی به خط لاتینی باشد. الفبای عربی نشان داده شده در صفحه ۲۰ کتاب به شیوه شمال آفریقا است و زبان مورد استفاده مؤلف در هر دو متن زبان عربی محاوره‌ای که مبلغان اسپانیایی با آن بتوانند با مغربیهایی